

LITERATURA MEDIEVAL

Volume II

ACTAS DO IV CONGRESSO
DA
ASSOCIAÇÃO HISPÂNICA DE LITERATURA MEDIEVAL
(Lisboa, 1-5 Outubro 1991)

Organização de
AIRES A. NASCIMENTO
e
CRISTINA ALMEIDA RIBEIRO

EDIÇÕES COSMOS

Lisboa
1993

© 1993, **EDIÇÕES COSMOS e ASSOCIAÇÃO HISPÂNICA
DE LITERATURA MEDIEVAL**

Reservados todos os direitos
de acordo com a legislação em vigor

Capa

Concepção: Henrique Cayatte

Impressão: Litografia Amorim

Composição e Impressão: EDIÇÕES COSMOS

1ª edição: Maio de 1993

Depósito Legal: 63839/93

ISBN: 972-8081-05-7

Difusão

LIVRARIA ARCO-ÍRIS

Av. Júlio Dinis, 6-A Lojas 23 e 30 — P 1000 Lisboa

Telefones: 795 51 40 (6 linhas)

Fax: 796 97 13 • Telex: 62393 VERSUS-P

Distribuição

EDIÇÕES COSMOS

Rua da Emenda, 111-1º — 1200 Lisboa

Telefones: 342 20 50 • 346 82 01

Fax: 347 82 55

Angelo Colocci i la Literatura Catalana

Antònia Carré

Universitat de Barcelona

Hi ha personatges que són importants pel que han viscut, d'altres que són importants pel que han escrit, perquè com pensava Pere III el Cerimoniós, tot seguint les petjades de Sal·lusti, les proeses dels avantpassats poden ser magnífiques, però ho semblen més si hi ha hagut uns historiadors encarregats de dignificar-les. I és així que «moltes gestes e innumerables històries són estades compilades per tal que per obliu no fossen delides de les penses humanes», com es pot llegir en el pròleg del *Tirant lo Blanc*.

Però d'altres personatges són importants pels llibres que han guardat, per les biblioteques que han sabut crear. Com Ricard de Bury, bisbe de Durham i canceller del rei Eduard III d'Anglaterra. O el mateix Pere III, Joan I o Alfons el Magnànim. O Pere Miquel Carbonell. O Angelo Colocci.

L'humanista de Jesi Angelo Colocci (1474-1549) és una figura important en el camp de la romanística sobretot gràcies a la seva biblioteca, com és ben sabut: home erudit i interessat per les llengües, clàssiques i vulgars, es dedicà tota la seva vida a col·leccionar manuscrits i llibres impresos. No descobriré res de nou en afirmar que els manuscrits més preciosos de la seva biblioteca són l'anomenat *Virgilio Mediceo* (que, després d'haver passat per la Biblioteca Vaticana es troba avui a la Laurenziana) i el *Libro de varie romanze volgare* (col·lecció Vaticana Latina, 3793), el més preuat cançonier italià, que conté poesia àulica siciliana de finals del segle XII¹.

Colocci ha conservat també importants cançoners provençals, com el designat amb la lletra M, que avui es troba a la Biblioteca Nacional de París, on porta la cota 12474, però que abans es trobava a la Biblioteca Vaticana (antic Vat. Lat. 3794), i que ell anomenava *Libro Limosino*². També van ser seus, com és ben conegut, els dos cançoners considerats més importants de la lírica galaico-portuguesa, tret del *Cancionero de Ayuda*: el famós *Cançonier portuguès*, que és el còdex Vat. Lat. 4803 i que ha estat editat per Ernesto Monaci³, i el còdex que porta el nom de Colocci-Brancuti, que es troba actualment a la Biblioteca de Lisboa, amb la cota 10991. Aquest és precisament un dels grans mèrits que els estudiosos reconeixen a Colocci, l'haver conservat aquests dos cançoners de la lírica galaico-portuguesa⁴.

Si la literatura portuguesa, o la provençal, o la italiana (i la clàssica llatina i grega) tenen un deute important amb Angelo Colocci, una literatura propera a totes aquelles com la catalana podríem pensar que també. Es el que em proposo d'argumentar a continuació, i a propòsit de l'obra de Francesc Moner.

Les obres de Francesc Moner ens han pervingut en un únic volum manuscrit i en dues edicions impreses: l'edició A, compilada pel cosí de l'autor, Miquel Berenguer de Maturell i impresa a Barcelona per Carles Amorós el 1528; el manuscrit B, conservat a la Biblioteca Vaticana de Roma amb la cota 4802 (de la col·lecció Vaticana Llatina); i l'edició C, impresa el 1871 i compilada per Joaquim Manuel de Moner, descendent col·lateral de Francesc Moner⁵.

El manuscrit B era desconegut fins el 1970, data en què Peter Cocozzella va publicar la seva edició de les *Obres Catalanes* de Moner. El manuscrit conté *La noche* i *L'ànima d'Oliver*, les dues novel·les de Francesc Moner, i quaranta-nou obres poètiques, entre les quals hi ha les

Cobles de les tisores, el *Bendir de dones*, i quatre poemes en castellà que no recullen ni l'edició A ni C⁶. Cocozzella descriu el manuscrit i parla breument de la lletra, els detalls decoratius, la grafia i els epígrafs. Com a única dada cronològica apunta que la lletra és de finals del segle XV o de principis del XVI, «dada insuficient per a establir una relació cronològica exacta entre el manuscrit i l'edició de 1528.»⁷ Cocozzella utilitza A com a text bàsic de la seva edició perquè és el text més complet.

L'enquadernació del manuscrit és del segle XIX: a les cobertes de cuir vermellós hi figura l'escut de Pius IX (1846-78) i del cardenal bibliotecari Aloisius Lambruschini (1834-53). Però aquesta dada, fruit de l'observació de qui signa, no és significativa per poder establir amb més precisió la data de composició del volum. Ara bé, ens pot aportar una informació rellevant des d'un altre punt de vista. El manuscrit Vaticà Llatí 4804, que conté una traducció catalana de la *Chirurgia magna* de Guy de Chauliac, presenta la mateixa enquadernació. I aquest còdex va pertànyer amb tota seguretat a Angelo Colocci⁸. El manuscrit immediatament anterior, el 4803, és el *Cançoner portuguès*, com he indicat més amunt.

Segons els erudits italians, també el manuscrit Vat. Lat. 4802 havia estat a les mans d'Angelo Colocci, que l'utilitzà en la seva traducció a l'italià de les novel·les de Moner. En aquest sentit, Vittorio Fanelli diu: «Nel Cod. Vat. Lat. 4802 non c'è alcuna nota del Colocci, che pure era abituato a postillare libri e codici; tuttavia il confronto della traduzione coll'originale ci dà la certezza che egli se n'è almeno servito per tradurre, se pure non lo ha posseduto.»⁹ Com ha estat assenyalat, una clara prova de pertinença és que aparegui la inconfusible lletra descurada de Colocci en un manuscrit. Però aquest fet, que s'esdevé sovint, no passa sempre: Lattès apunta que en molts manuscrits que es pot assegurar que van pertànyer a la biblioteca de Colocci gràcies a les indicacions de l'Inventari Segon (que es troba al còdex manuscrit Vat. Lat. 3958, datat el 27 d'octubre de 1558)¹⁰, no hi ha cap signe exterior que ho reveli¹¹. Es pot continuar considerant, doncs, que l'únic manuscrit que conté obres de Francesc Moner podia haver format part de l'àmplia biblioteca d'Angelo Colocci.

A la mort de Colocci, esdevinguda a Roma el 1549, els seus llibres, que corresponien per dret a l'administració pontifícia, van ser depositats al guarda-roba del Palau Vaticà, excepte una capsà que el papa Pau II va ordenar al cardenal Sirleto que confegís i que portés al cardenal Cervini, llavors cardenal bibliotecari de la Biblioteca Vaticana, perquè els guardés a la biblioteca pontifícia. Aquesta capsà triada per Sirleto, i que contenia, entre d'altres, el *Virgilio Mediceo*, és la primera remesa dels llibres de Colocci que passà a formar part de la Biblioteca Vaticana. En una segona etapa, alguns dels seus llibres entraren a la Biblioteca el 1558¹². I finalment, d'altres van ser comprats per Fulvio Orsini i van ingressar a la Biblioteca del Vaticà el 1602¹³. En l'inventari de manuscrits i llibres que posseí Fulvio Orsini, publicat per Nollhac, només hi figuren set textos en llengua provençal i cap en castellà o català. Aquests set textos han estat tots identificats amb manuscrits coneguts, i per tant no podem pensar que Orsini hagués posseït també el còdex Vat. Lat. 4802.

Així doncs, el manuscrit que conté les obres de Francesc Moner havia d'entrar a la Biblioteca Vaticana o bé el 1549, amb la capsà de Sirleto, o bé el 1558.

El nom de Colocci apareix vinculat a començaments del segle XVI amb el d'Antoni Gareth, barceloní establert a la cort aragonesa de Nàpols des del 1467 o el 1468 i més conegut amb el nom de El Cariteo¹⁴, que s'exilià al costat del rei Ferran i s'estigué a Roma els anys 1501-1503, on conegué l'humanista de Jesi. Colocci l'introduí en el seu cercle acadèmic dels Orti dell' Acqua Vergine, i aquí el barceloní li parlà del seu *Libro Limosino* i d'unes traduccions a l'italià que estava fent de les cançons de Folquet de Marselha¹⁵ (el manuscrit Vat. Lat. 4796). Escrivà i primer ministre de Ferran II, erudit i poeta cortesà que ocupà a l'Acadèmia Napolitana un dels primers al Cariteo li ha estat atribuït el mèrit d'haver iniciat Angelo Colocci en l'estudi de la poesia provençal¹⁶. I també s'encarregà d'augmentar el cabal de manuscrits de la biblioteca de Colocci, com apunta Vittorio Fanelli: «Dobbiamo pensare che la maggior parte dei preziosi codici provenzali e portoghesi, come pure le due novelle di

Francisco de Moner, il dizionario francese, le opere di medicina spagnole ed altri codici e libri in lingua iberica siano arrivati in mano al Colocci per il tramite o per l'interessamento del Chariteo.»¹⁷ Segons el mateix Fanelli, tots aquests manuscrits els degué obtenir abans del 1527, l'any del Saqueig de Roma, perquè després d'aquesta data Colocci ja no es relaciona amb literats catalans o espanyols¹⁸. Però gosaria afirmar que possiblement ja els tenia abans del 1515, any en què el Cariteo ja era mort i data de la carta que Pietro Summonte¹⁹ va escriure a Colocci en enviar-li les traduccions que Casassagia, nebot del Cariteo, havia fet d'Arnau Daniel i Folquet de Marselha²⁰.

Amb aquestes dades, m'atreveria a llançar una hipòtesi que considero força versemblant: que l'única còpia manuscrita que ens ha conservat les obres de Francesc Moner ha arribat fins a nosaltres gràcies a la passió de bibliòfil d'Angelo Colocci, a qui va ser recomanat el manuscrit pel Cariteo²¹. El manuscrit devia ser a Nàpols als primers anys del segle XVI, i traslladar-se a Roma, a les mans de Colocci, possiblement abans del 1515. L'edició A, que és del 1528 i impresa a Barcelona, és de suposar que no va tenir en compte aquest volum que es trobava a tants quilòmetres de distància.

A partir d'aquí, penso que és factible d'estudiar la vinculació que hi hauria d'haver hagut entre Angelo Colocci i la literatura catalana medieval, vinculació que s'establiria possiblement a través de la persona del Cariteo. Caldria començar pels manuscrits catalans de la Biblioteca Vaticana i veure si la pertinença a Colocci es dona en cap més cas.

Al voltant del còdex 4802 n'hi ha uns altres, també escrits en català, que ja han merescut l'atenció de l'erudició. Antoni Bastero, en la seva llarga estada a Roma, va estudiar aquest grup de manuscrits perquè fragments dels que porten les cotes Vaticana Latina 4797, 4799, 4801, 4804 i 4806, apareixen copiats al manuscrit 239 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, que és un dels quatre *Zibaldone* que va compilar l'erudit català²², sense que parli en cap ocasió de l'humanista de Jesi.

Alguns d'aquests manuscrits contenen textos mèdics en català, com el 4797, entre les quals cal destacar obres que pertanyen a l'*Articella*, com l'*Isagoge* de Johannitius (*Introductio in artem Tegni*) i els tractats galènics sobre l'orina i el pols (*Galinus di urinis et pulsibus*), així com el *Tractatus de viris et pulsibus* d'Antoni Ricart i una obra pretesament d'Arnau de Vilanova que porta per títol *Arnaldi de Villanova de regimini sanitatis tempore epidemia, et tempore pestis*, que segons Batllori és una falsa atribució²³. Aquest còdex va pertànyer també a Angelo Colocci, el qual va anotar al frontispici del manuscrit l'índex dels textos que conté²⁴. El Vat. Lat. 4804, que va pertànyer també a Angelo Colocci, com ja he dit, és l'única versió manuscrita que se'ns ha conservat en català de la *Chirurgia Magna* de Guy de Chauliac, de la qual en tenim una edició impresa a Barcelona el 1492²⁵.

Davant d'obres de medicina tant importants com la del metge i cirurgià de Montpeller, o tant clàssiques com les de tradició galènica, davant la presència d'un metge innovador com Antoni Ricart en manuscrits posseïts per Angelo Colocci, podríem preguntar-nos quin és l'interès que movia Colocci en la possessió de llibres de medicina. Una motivació purament de col·leccionista? O li interessaven només per la llengua en què estaven escrits? O era Colocci una de les persones cultes i no especialistes que volien tenir també coneixements de medicina com els volien tenir de filosofia o teologia? I això ens portaria a estudiar el públic a qui anaven destinats els abundants tractats mèdics de la baixa Edat Mitjana escrits en llengües vulgars.

I caldria estudiar a fons també els altres manuscrits d'aquest grup, no fos que poguéssim atribuir a Colocci el mèrit d'haver conservat el manuscrit únic d'alguna obra literària de més transcendència que no pas la de Francesc Moner, que m'ha servit d'excusa per redactar aquestes pàgines.

Notas

¹ Samy Lattès, «Recherches sur la bibliothèque d'Angelo Colocci», in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*. Ecole Française de Rome 48 (1931), p. 341.

² Santorre Debenedetti, «Tre Secoli di studi provenzali (XVI-XVIII)», in *Provenza e Italia*, I, Florència, 1930, p. 143.

³ Cf. *Il canzoniere portoghese della Biblioteca Vaticana*. Halle, 1875.

⁴ «On peut donc dire que c'est à Colocci que le Portugal doit la conservation d'une bonne partie de sa poésie nationale antérieure au XVe siècle, car, en dehors du *Cancionero de Ajuda*, il n'existe pas d'autre grand recueil que ceux-ci.» Samy Lattès, *op. cit.*, p. 334.

⁵ Cf. la introducció de Peter Cocozzella a la seva edició de les *Obres catalanes* de Francesc Moner. ENC, n. 100. Ed. Barcino. Barcelona, 1970.

⁶ *Ibid.* pp. 91-93.

⁷ *Ibid.* p. 92.

⁸ Vittorio Fanelli, «Note sulla diffusione della cultura iberica a Roma», in *Studi Romani*, XV (1967), p. 283.

⁹ *Ibid.* p. 286.

¹⁰ Sobre els tres inventaris que existeixen dels llibres posseïts per Angelo Colocci, cf. Giovanni Mercati, *Opere minor*, vol. IV, Studi e Testi, 79. Ciutat del Vaticà, 1937, especialment pp. 543-44.

¹¹ Lattès, *op. cit.*, p. 319.

¹² Vittorio Fanelli, *Ricerche su Angelo Colocci e sulla Roma cinquecentesca*. Studi e Testi, 283. Ciutat del Vaticà, 1979, p. 1.

¹³ Cf. Pierre de Nolhac, *La bibliothèque de Fulvio Orsini*. Gènova/ París, 1976.

¹⁴ Fanelli, *op. cit.*, pp. 279-80. Per a les obres del Cariteo, cf. Erasmo Percopo, *Le rime del Chariteo*, Nàpols, 1892.

¹⁵ Cf. Percopo, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶ Cf. Fanelli, *op. cit.*, p. 278.

¹⁷ V. Fanelli, en la seva edició a la *Vita di Mons. Angelo Colocci*, de Federico Ubaldini. Studi e Testi, 256. Ciutat del Vaticà, 1969, p. 13, nota 20.

¹⁸ Cf. l'obra citada a la nota 8, pp. 279-80.

¹⁹ Erudit i editor napolità relacionat amb el cercle d'humanistes que proporcionà manuscrits del Cariteo a Colocci, com el *Libro Limosino* (que va ser comprat per Sumonte a la viuda del Cariteo, per encàrrec d'Angelo Colocci, el 1515), o les traduccions a l'italià de poesies d'Arnau Daniel i Folquet de Marselha, del ja citat manuscrit Vat. Lat. 4796. Lattès, *op. cit.*, p. 313.

²⁰ Lattès, *op. cit.*, p. 336.

²¹ Jole Scudieri Ruggieri a «Le traduzioni di Angelo Colocci dal castigliano e dal catalano», in *Atti del Convegno di studi su Angelo Colocci*. Jesi, 1972, p. 179, afirma que el manuscrit Vat. Lat. 4802 va arribar a Colocci a través del Cariteo.

²² Cf. *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona* (Madrid, 1958, vol. 1).

²³ Així ho apunta en la introducció a la seva edició del *Regiment de sanitat* amaldià. Ed. ENC. Barcelona, 1947, vol. II, p. 78.

²⁴ V. Fanelli, «Note sulla diffusione della cultura iberica a Roma», in *Studi romani*, XV (1967), p. 282.

²⁵ Cf. el llibre de la nota 23, p. 60.